

УДК 130

Артеменко А. П.

ШТУЧНІСТЬ І ПРИРОДНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

У статті проаналізовано специфіку визначення національної ідентичності. Автор розглядає «загальну схему» формування української ідентичності. Поняття «відкритого простору комунікації» та «втечі від держави» подано як ключові для української ідентичності.

Ключові слова: ідентичність, прикордоння, відкритий комунікаційний простір.

В статье анализируется специфика определения национальной идентичности. Автор рассматривает «общую схему» формирования украинской идентичности. Понятия «открытого пространства коммуникации» и «бегства от государства» даны как ключевые для украинской идентичности.

Ключевые слова: идентичность, пограничье, открытое коммуникационное пространство.

The specific of the identification processes of the nation identity are analyzed in this article. The author determines the «general way» by which the modern identity of Ukrainian people has been formed. The notions «open communication space» and «escape from the state» are considered as the key notions that show a special characteristic of the Ukrainian identity.

Keywords: identity, Land between, open communication spaces.

У дослідницькій літературі останніх років ідентичність інтерпретується як позитивне сприйняття комплексу ідей, через які суспільні групи визначають себе [5, с. 57]. Такий комплекс ідей може утворюватись із різноманітних складових: культурних і соціальних цінностей, елементів традицій і новацій, локальних особливостей і глобалізаційних спільностей. Набір складових може змінюватись, але більш важливим є питання щодо походження цього комплексу: чи це стихійний процес, чи спрямоване, навіть «авторське» конструювання?

Ідея штучного або авторського походження національної ідентичності настільки укорінилась у сучасній дослідницькій літературі, що сприймається як аксіоматичне положення. У середині 1980-х років Мирослав Грох запропонував класифікацію етапів творення нації, згідно з якою творення нації проходить три етапи: науковий, культурний та політичний. Перший – «науковий» – як виокремлення спільноти етнографами, мовознавцями, фольклористами. Таке виокремлення видається як результат певного логічного впорядкування чи класифікації ознак, явищ, артефактів. Тобто на підставі певного кола емпіричних даних робиться узагальнення щодо окремоті й самодостатності певного комплексу культурних, соціально-господарських і політичних ознак, які набувають визначення нації. Тим самим дослідник створює теоретичний конструкт, який має штучне, авторське походження. Польська дослідниця О. Гнатюк висловила із цього приводу: концепції національної ідентичності зароджуються в тиші наукових кабінетів [5, с. 19].

Підтримало концепцію народження нації як конструкта доволі широке коло дослідників, серед яких С. Хантінгтон, Б. Андерсон, Е. Гобсбаум, Р. Шпорлюк. Так, за С. Хантінгтоном, питання національної ідентичності є ключовим в умовах демократії, але «народ не може вирішити, хто він такий, поки за нього хтось це не вирішить» [7, с. 179]. У той же час Б. Андерсон відніс націю до «уявлених спільнот», а націоналізм – до «винаходу націй там, де їх немає».

Створений теоретичний конструкт починає своє не тільки наукове, а й соціально-політичне існування на другому етапі творення нації, за М. Грохом, коли інтелігенція продукує усвідомлення національної унікальності у формі творів культури. Наукове визначення нації перетворюється на дискурс культури. За С. Холлом, національна культура – це дискурс, спосіб конструювання значень, який організує дії нації та загальну національну ідею [9, с. 615].

На третьому етапі «побудови» нації культурницькі гасла перетворюються на політичні вимоги, реалізація яких приводить до політичного і державницького ствердження нації [10, с. 22–24].

Доволі проста раціональна схема М. Гроха, можливо, і пояснює процеси виникнення націй у XIX – XX столітті, коли існували всі означені компоненти: науковець, діяч культури і політик, але вона залишається занадто спрощеною для пояснення такого складного історичного процесу, як утворення та самовизначення нації. Цю схему доцільно використовувати для обґрунтування природи ідеологій та соціальних технологій, коли національна ідентичність подається як певний технологічний продукт.

До речі, концепція авторської природи національної ідентичності належить традиції німецького романтизму XIX століття (Ф. В. Шеллінг, Ф. Шиллер, а особливо – І. В. Гете), який започаткував й обґрунтував ідею формування і пропаганди загальногерманського національного духу.

В умовах сучасності можна підтримати тезу про штучне утворення колективної ідентичності (і національної зокрема), її «конструювання» та «переформатування» залежно від потреб сьогодення. Щодо авторства, то ситуація постмодерну взагалі передбачає «смерть автора», «розпорошення суб'єкта», «неважливість того, хто сказав». Залишається єдине – технологія створення національної ідентичності як безособовий, суто інструментальний процес.

«Технологічні складності» формування національної ідентичності пов'язані з тим, що робляться спроби трансляції глобальної культури сучасного світу і глобального суспільства через концепти, які забарвлені традицією бачення нації-держави. Під час інституціоналізації такого процесу відбувається «глобальне» творення локальності – багато однотипних національних культур або формалізація міжнародних інституцій на кшталт Президента Євросоюзу, Болонської системи для освіти, системи колективної безпеки тощо. На цьому етапі проявляється головна суперечність конструювання новітніх соціально-культурних та політичних ідентичностей, оскільки глобальне усуває націю як визначальну «оправу» соціального життя, а нові територіальні ідентичності, наприклад Євросоюз, настільки відрізняються від звичної національної структури соціально-політичної спільноти,

що на них не можна екстраполювати ознаки національної держави, яка збільшилась.

Конструювання сучасних національних ідентичностей відбувається як гібридизація: форма національної локальності відділяється від наявних практик (культурних, соціальних, політичних) і рекомбінується з новими (глобалізаційними) формами, що приводить до утворення нових практик. Те, що репрезентується як національне, фактично сконструйовано на транс- або надлокальній основі. Така схема побудови національних ідентичностей фактично спричинює стирання локальності і втрату національного як особливого. Так вбудовувалась політика мультикультуралізму, результатом якої бачили виникнення «англійських конголезців» чи «французьких марокканців». Така технологія застосовується до конструювання сучасної української ідентичності як частини європейської спільноти, де національна суверенність приймається як перспектива Євросоюзу. Це відкриває шлях до уніфікації національно-державних організацій, а «національна ідентичність» як форма партикулярності набуває узагальнених ознак.

Така конструкція передбачає національну державу у вигляді «національного суспільства», зведеного до рівня «загальної культурної ідеї». Тобто процес формування сучасної української ідентичності подається як прояв загальносвітової тенденції «множення меншинних дискурсів» [4, с. 58], або мультикультурації. У такій ситуації суспільство, створене за національним принципом, або суперечить, або існує паралельно глобалізаційним процесам. Прагнення створення нових суспільств, організованих за національним принципом, можна розглядати лише як складові одиниці в рамках глобального контексту. Національне в сучасному світі не самодостатнє і тому не може повною мірою бути синонімом партикулярного, як це розуміли Л. Грінфелд і І. Валлерстайн.

Коллективна ідентичність, і національна зокрема, постає як результат впливу соціальних та інформаційних технологій на образ сьогоденного суспільства. Медіаландшафт змінює соціальне життя, національні інституції, форми та наповнення культури. Символічний ряд, що створюється засобами мас-медіа, відображає соціальні, політичні, культурні цінності, які культивуються в суспільстві, що, у свою чергу, визначає колективну ідентичність. Змістове наповнення символічного ряду конструюється засобами масової культури. Цей процес проаналізував наприкінці 50-х років ХХ століття Р. Барт у книзі «Міфології». Штучний знак, який може навіть суперечити історичній достовірності, як зачіска римлянина в кіно чи піт на чолі, формує сприйняття (за Р. Бартом, «миттєве переживання») дійсності, «привласнюючи ім'я „природного”» [3, с. 75]. Якщо скористатися термінологією філософа, то медіаландшафт подає світ як сукупність «знакових фактів», яка об'єднана заздалегідь визначеним сенсом.

До таких актів «привласнення імені» можна віднести телевізійні звернення Президента України до співвітчизників на фоні національного прапора та прапора Європейського Союзу. Те, що природно для країн Євросоюзу, де національний прапор поруч із прапором ЄС символізує спільність політичної волі нації з волею Союзу, штучно прищеплюється вітчизняному споживачу політичної інформації. Присутність синьо-зіркового прапора створює «миттєве переживання» «знакових

фактів», що читаються як «європейськість».

Вітчизняна традиція позиціонування національної ідентичності базується на зовнішньому погляді на Україну, невід'ємному від фону «ідеального бар'єра» – межі політичної нації, кордону релігійної конфесії, культур. Але така неповноцінність модерного націоналізму обернулася на позитивну рису постмодерності – відкритість до різноманітності та здатність до її органічного залучення до власної ідентичності. Прикордонність української ідентичності демонструє результат комунікативної та інтегративної пов'язаності культур європейського Сходу та Заходу, при цьому самоідентифікація українства відбувається через наявну різноманітність складових національної культури. Строкатість прикордонної культури, у свою чергу, стає умовою пошуку знайомого. Через це створюються умови як для успішної соціально-культурної адаптації національної культури до зовнішніх умов, так і можливість прийняття до спільноти «чужинців». Якщо умова глобалізації – розмаїтість, то слід погодитись з Я. Пітерзе в тому, що «глобалізація розмаїтості» – фундаментальна основа сучасної колективної ідентичності [4, с. 78].

Моделі ідентичності складнішають, коли прагнеш ділити з іншими глобальні цінності та стилі життя. Саме тому зростає цінність Прикордоння як гібридного простору глобального ландшафту, оскільки тут міститься пункт опрацювання нових соціальних і культурних практик. Прикордоння – багатоцентрична функціональна мережа, що вмонтована в ширші «шафти». В цих умовах регіональні культури набувають універсального змісту і впливають на «панівні» культури глобального світу.

Групова ідентичність може бути множинною. Так само, як розмаїтість – перевага ринку, так і культурна розмаїтість – запорука розвитку нації. Бахтінівський діалог чи навіть полілог культур – уміщення різного у єдиному, різноголосся гармонії, що відбувається на ярмарку, де екзотика і знайоме, селяни і городяни, виконавці і спостерігачі об'єднані разом.

Отже, будь-яке сучасне суспільство, що перебуває в стані чергової соціально-політичної трансформації, переживає керований процес формування колективної ідентичності через «винаходження традиції», «культивацію чуття національної ідентичності», або акультурацію чи контркультурацію. В умовах глобалізації конструювання національної ідентичності відбувається за принципом наративної ідентичності (за визначенням П. Рікера), яка мінлива в просторі і часі. Ідентичність у цьому значенні «не містить у собі жодного твердження, яке б стосувалось так званого незмінного ядра особи», а є «артикуляцією особистої ідентичності в темпоральному вимірі людського існування» [5, 9, с. 139]. Але якщо «строкатість» ідентичності є її природною ознакою, що дає можливість збігтися наративній та особистій ідентичності, то штучне повернення гомогенної ідентичності позбавляє спільноту органічного розвитку в умовах глобалізації.

Рухливість української ідентичності, відкритість для зовнішніх впливів, прагнення до колажного поєднання цивілізаційних світів є тими маркерами культурної особливості, які надають цілісності різноманіттю. Ідентичність Прикордоння визначається як причетність до відкритого комунікативного простору, а

разом із цим – відкритість до змін і модернізацій. Полікомпонентність і відкритість забезпечують історичну і культурну стійкість, а також прорив до загальнолюдських, наднаціональних цінностей.

Література:

1. *Барт Р.* Мифологии / Р. Барт. – М. : Изд-во им. Сабашниковых, 2000.
2. *Гидденс Э.* Ускользающий мир: как глобализация меняет нашу жизнь / Э. Гидденс. – М. : Весь мир, 2004.
3. *Гнатюк О.* Прощання з імперією: українські дискусії про ідентичність / О. Гнатюк. – К. : Критика, 2005.
4. *Пітерзе Я.* Глобалізація як гібридизація / Я. Пітерзе // Глобальні модерності. – К. : Ніка-Центр, 2008.
5. *Рікер П.* Сам як інший / П. Рікер. – К. : Дух і Літера, 2002.
6. *Рубл Б.* Капітал розмаїтості / Б. Рубл. – К. : Критика, 2007.
7. *Хантингтон С.* Глобальний кризис идентичности / С. Хантингтон // Глобализация и идентичность. – Х. : Эксклюзив, 2007.
8. *Шпорлюк Р.* Формирование современной Украины: западное измерение / Р. Шпорлюк // Перекрестки. – 2006. – № 1-2.
9. *Hall S.* Modernity. An Introduction to Modern Societies / S. Hall. – Cambridge, Mass. 1995.
10. *Hroch M.* Social Precondition of National Revival in Europe: A Comparative Analysis of Patriotic Groups Among the Smaller European Nations / M. Hroch. – Cambridge University Press, New York-Cambridge, UK 1985.